

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ*
KLEBELSBERG KUNO-ÖSZTÖNDÍJ
2023

A kutató neve	
Fóris-Paládi Renáta	
A kutatás témája	
Magyar–ukrán kapcsolatok a Szovjetunió Minisztertanácsa alá tartozó Állami Vámellenőrzési Főigazgatóság Ungvári Vámhivatala levéltári iratainak tükrében ¹	
A kutatás helyszíne	
ország, város	Ukrajna, Ungvár–Csap
intézmény(ek)	• Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний архів Закарпатської області, ДАЗО), DAZO • Ungvári Járási Állami Adminisztráció Levéltári Osztálya, Ungvár (Архівний відділ Ужгородської районної державної адміністрації, м. Ужгород)
A kutatás ideje	
2023. május 22. – 2023. július 21.	
A kutatott gyűjtemények, az átnézett iratok, dokumentumok és a találatok rövid ismertetése (tételes találati jegyzék nélkül)	
A Klebelsberg Kuno-ösztöndíj keretein belül lehetőségem nyílt 2023. május 22-től – 2023. július 21-ig két hónapon át kutatásokat végezni Ungváron. Előzetes vállalásom az volt, hogy a Szovjetunió Minisztertanácsa alá tartozó Állami Vámellenőrzési Főigazgatóság Ungvári Vámhivatala (Ужгородська митниця Головного управління державного митного контролю при РМ СРСР, м. Ужгород Закарпатської області) megnevezésű P-2566. <i>fond</i> anyagát kutassam. Ez utóbbira egy előzetes feltérképezés során bukkantam rá a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (DAZO) egyik helyben elérhető ukrán nyelvű nyomtatott, igaz, régi fondjegyzékében. A jegyzék alapján az említett fond a Kárpátaljai	

* Jelen beszámoló további szerkesztés nélkül kerül közzétételre az ösztöndíj adományozójának honlapján.

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Monok Istvánnak, az MTA KIK főigazgatójának és Hay Dianának, az MTA KIK Akadémiai Levéltár igazgatójának, hogy munkáltatói, illetve munkairányítói jogkörüknel fogva hozzájárultak a jelen Klebelsberg Kuno-ösztöndíj megvalósításához.

Területi Állami Levéltár (DAZO) ungvári főépületében található, ahol is a megyére vonatkozó 1945. után keletkezett iratanyagokat őrzik.² A fond kronológiai határai valóban az 1984–1991-es időszakot fedik le, s a gyakorlatban ez 75 db. őrzési egység (*gyéló*) tételes feldolgozását kellett, hogy jelentse. Várakozásaim szerint a tárgyalt fondnak a Záhony–Csap magyar–szovjet/ukrán határátkelőre vonatkozó iratokat (is) kellett tartalmaznia. Csak a kutatásom megkezdését követően derült ki, hogy a feltárni kívánt irategyüttes – a fond megnevezésének félreérthetősége miatt – nem a vonatkozó felsőbb vámigazgatóság, mint a megye összes vám- és határátkelője fölé kirendelt szervének iratait takarja, csupán a szovjet/ukrán–csehszlovák vám anyagait fedi le, melyek esetében csak esetleges lehet a hungarika értékű iratok megléte.

A DAZO egyik levéltári munkatársának köszönhetően viszont kiderült, hogy a számomra érdekes csapi vám anyagai ugyancsak külön fondba lettek gyűjtve, viszont – bár eredetileg azok is a DAZO-hoz kerültek, amiről a későbbiekben a fond feliratozása alapján is meg lehetett bizonyosodni –, tisztázatlan okokból mostanra nem a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár őrizetében állnak, hanem a 105. fondszám alatt átkerültek az Ungvári Járási Állami Adminisztráció Levéltári Osztálya által őrzött iratanyagokhoz. Hosszas egyeztetések sorozata után végül sikerült megtalálni ez utóbbi, igen eldugott helyen elhelyezkedő közgyűjteményt, és személyesen felvenni a kapcsolatot annak vezetőjével, aki ugyancsak nagy rugalmassággal és segítőkészséggel hozzájárult a kívánt fond feldolgozásához.³

Tehát az eredetileg DAZO-ban tervezett kutatásaim végül az Ungvári Járási Állami Adminisztráció Levéltári Osztálya egyik külső, csapi raktárában végződtek, ugyanis itt őrzik a *Csapi Vám. Külkereskedelmi Minisztérium. Fővámigazgatóság* (Чопська митниця. Міністерство зовнішньої торгівлі. Головне митне управління) megnevezésű 105. *fondszám* alatt őrzött magyar–ukrán vonatkozásban mindenképp érdekes irategyüttest, melynek a területi hungarika értéke elvitathatatlan.

² A 2022 februárja óta változatlanul fennálló orosz–ukrán háború és a hadiállapot miatt a kutatásom pályamunkája beadásakor az Ungváron megvalósítandó levéltári feltárás fontossága mellett az is szólt, hogy országos vetületben idén tavaszig Kárpátalja volt az egyetlen terület, ahol – bizonyos kötelező biztonsági szabályok betartása mellett – lehetséges volt a levéltárakban való kutatás. Viszont informálás gyanánt szeretném hozzátenni, hogy idő közben – Ukrajna egész területét tekintve – a közgyűjteményekben történő kutatások bizonyos biztonsági rendelkezések szigorú betartása mellett (!) ismét lehetségessé váltak.

³ Ezúton szeretném megköszönni Sevcsenko Ruszlanának, a DAZO munkatársának, továbbá Holics Jurijnak, az Ungvári Járási Állami Adminisztráció Levéltári Osztálya vezetőjének segítőkészségét és rugalmasságát, amivel jelentősen hozzájárultak kutatásom gördülékénységéhez és eredményes kimeneteléhez.

A csapi vám működésére vonatkozó levéltári dokumentumok az említett levéltár 105. *fond*. 1. *opis*sjében jelölt anyagokhoz tartoznak, kronológiai határai az 1947–1996 közötti időszakot fedik le. A gyakorlatban ez 125 *db. őrzési egységet (gyélót)* jelent. A fond anyagát 1999-ben rendezték őrzési egységekbe, viszont az egyes dossziék megszámozására csupán a jelen ösztöndíj teljesítéseként megvalósult feltárás során került sor – aminek operatív elvégzéséért külön köszönet illeti a tárgyalta Levéltári Osztály vezetőjét.

Az iratok nagyrészt géppel írottak, de előfordulnak kézzel írott anyagok is (például a csapi vám szakszervezetének jegyzőkönyvei). Ugyanakkor nem mindegyik irat eredeti: vannak xerox-másolatok is, melyeknek minősége sajnos sok esetben gyenge, az évtizedek alatt gyakorlatilag olvashatatlaná fakultak. Habár az őrzési egységek között vannak csupán néhány oldalas összeállítások, illetve több száz oldalasok is, általában azok mérete gyélónként 50-80 oldalt tesz ki. Ezen iratok szisztematikus feldolgozásával mintegy 5000 lapnyi (közel 10 ezer oldalnyi) orosz és ukrán nyelvű anyagot tekintettem át, melyről intézményi alapú részletes, tétel szintű jegyzéket is készítettem. Magyar nyelvű anyag csupán egyetlen esetben fordult elő: az 1994-es évre vonatkozóan egy ismeretlen elkövető ellen indított csempész ügy jegyzőkönyvére leltem, melyet valószínűleg másolatban küldtek át a csapi ukrán vám részére Záhony Közüti Határátkelő részéről.⁴

A fentebb jelölt iratanyag kiválasztásakor az motivált, hogy lehetőség adtán olyan primer anyagok kutatására kerülhessen sor, melyek remélhetőleg rálátást engednek elsősorban a szovjet-ukrán hatalom külgazdasági egyeztetéseire, rendeleteire, megegyezéseire, a határmenti együttműködésre, külföldi – köztük magyar – beruházásokra, egyéb jellegű egyeztetésekre. Az effajta várakozások csak részben teljesedtek, melynek egyik főbb oka, hogy a közgyűjteménybe bekerült anyagok inkább statisztikai- és beszámoló jellegűek. Továbbá nem minden évre vonatkozóan maradtak fent dokumentumok. Bár az iratanyagok tartalmazznak parancsokat és rendeleteket is, ezek elsősorban a csapi vám működését érintik. Ugyanakkor mindez semmiképp sem negligálja a feltárt iratanyag fontosságát és keletkezéséből, továbbá az intézmény jellegéből adódóan is a területi hungarika értékével bír. Mi több, nagyon fontos adalékául szolgálhatnak olyan kimutatások elkészítésében, melyek alapján meg lehet becsülni például a két állam közötti teher- és utasforgalom változásait az évtizedek folyamán, a vám összes dolgozója, de főképp a magyar gyökerekkel rendelkező munkatársai arányainak változását, valamint a határforgalom

⁴ Ungvári Járási Állami Adminisztráció Levéltári Osztálya, F. 105. – Op. 1. – Gy. 112.

szabályozásának változását az 1947–1996 közötti időszak folyamán.

Ami a fond belső tagozottságát még érinti, hogy a szovjet levéltári rendszer hagyományainak megfelelően az iratok őrzési egységek szintjén rendezettek, ennek megfelelően érhető el az Ungvári Járási Állami Adminisztráció Levéltári Osztályán egy helyben használható gyéző szintű segédlet is. A magyarországi levéltári gyakorlattal szemben a rendezés nem követi az iratok eredeti irattári rendjét, ezért azokra a segédkönyvekre – iktató- illetve mutatókönyvekre – alapuló kutatási módszer nem alkalmazható. A vizsgált iratanyagnál nem is maradt fenn az iktató-, valamint a mutatókönyv. A dokumentumok jellegénél fogva – mint az fel is van tüntetve mindegyik dosszién – azok egyáltalán nem selejtezhettek.

A kutatás módszere

A DAZO-ban a kutatói munkát május 22-én kezdtem meg. Már az első nap kikértem az előzetesen kiszemelt *P-2566. fond* mutatóját – melyhez addig nem tudtam hozzáférni, minthogy az csakis helyben érhető el. Miután áttekintettem a segédletet és kértem is ki anyagokat az említett fondból, egyértelművé vált, hogy az ott őrzött iratok nem azok, melyekre számítottam – ezek a szovjet/ukrán–csehszlovák vámról vonatkoznak. A levéltár egyik munkatársa, aki segítőként volt kirendelve mellém, miután vázoltam számára, milyen jellegű anyagot is keresek, utánajárt és kiderítette, hogy a számomra releváns csapi vám anyaga – bár ugyancsak külön fondba lett rendezve – idő közben az Ungvári Járási Állami Adminisztráció Levéltári Osztályához került. Miután megtaláltam a szükséges közintézményt és sikerült felvettem a kapcsolatot annak vezetőjével is, megkezdődött a csapi vám anyagának előkészítése és feldolgozása, amit csupán a Levéltári Osztály vezetőjének nevére címzett kutatási engedély kérvényezése előzte meg.

Helyileg a 105. fondban található csapi vám iratanyagai nem Ungváron, hanem egy Csapón lévő külső levéltári raktárban vannak őrizetben. Az iratanyag Ungvárra való bekérésére nem volt lehetőség, munkaerőhiány miatt pedig helyben, a raktárban csupán péntekenként volt mód kutatást végezni, magyar idő szerint 10.00-tól 14.00-ig.

Ennek fényében kutatásom úgy zajlott, hogy péntekenként leutaztam Ungvárról Csapra, ott szisztematikusan fotóztam be az illetékes fond egy részét, a köztes időszakban pedig dolgoztam fel az ilyen módom kézhez kapott iratokat és építettem a tétel szintű jegyzéket. Bár esetemben sokat egyszerűsított az, hogy saját jármű segítségével közlekedtem, a helyi

viszonyokhoz képest az Ungvár és Csap közötti tömegközlekedés is vállalható: 45 percenként van közvetlen buszjárat a megyeszékhelyről a határmenti városba, az utazás pedig kb. 35-40 percet vesz igénybe. Ezentúl vonattal is megoldható a közlekedés, igaz, az sokkal körülményesebb és lassabb.

A fond rendezettségét illetően megjegyzendő, hogy annak anyagát ugyan még 1999-ben rendezték őrzési egységekbe (*gyélókba*), viszont mivel eddig azok kutatására senki sem vállalkozott, de a későbbi visszakereshetőség jegyében ez alap feltétel – az egyes dossziék megszámozására csupán akkor helyben került sor.

A feltárt és feldolgozott fond anyagai alapján egy részletes jegyzéket készítettem. A jegyzékben az őrzési egységek számozása a *gyéló számok*nak felel meg, a *megnevezés* pedig az ügyiratok címét takarja. Nem mindegyik őrzési egységnek volt meghatározva a pontos időhatára, ennek megfelelően az elkészített jegyzék 3. hasábjában kronológiai adatot csak ott tüntettem föl, ahol az eredetileg is meg volt adva, viszont ezen adatot minden esetben pontosítom/megadom a jegyzék 6. hasábjában.⁵ Az *oldalszám* részben az egyes ügyiratokon feltüntetett oldalak mennyiségét jegyeztem föl, amit a *folio* című hasábjában minden esetben pontosítottam vagy az adott szálas irat terjedelmét adva meg, vagy az összefüggésben álló iratok csoportja ilyen módon történő megjelölését tüntetve fel. A jegyzékben minden esetben feltüntetésre kerül a dokumentumok nyelvezete is.

A kutatási eredmények szélesebb közönséggel történő megismertetése (előadás(ok), publikáció(k) stb.)

A kutatás során sok érdekes – elsősorban statisztikai és beszámoló jellegű – dokumentumot sikerült megvizsgálnom, azokról szabadon készíthettem jegyzeteket és fotómásolatokat is. A kutatási eredményeimet legalább két módon is a szélesebb közönség elé fogom tární. Egyrészt a várhatóan 2024. május 8-án, az MNL OL Bécsi kapu téri épületében kerül megrendezésre a III. Hungarika Workshop, aminek keretében megtartandó előadásomban mindenképpen reflektálnék az ösztöndíj keretében elvégzett kutatásaimra. Másrészt az itt fellelt forrásokat mindenképpen felhasználom a készülő disszertációm vonatkozó fejezetréseire.

A kutatással kapcsolatos gyakorlati észrevételek (ide értve a leendő ösztöndíjasok

⁵ Azokon a helyeken, ahol a jegyzék *időhatárok* megnevezésű 3. oszlopa és az *ügyirat keltezésének ideje/éve* megnevezésű oszlop nem egyeztek, ott az eltérés fennállását piros színű szöveggel szedtem.

számára hasznos tanácsokat)

A fentebb vázolt kutatási előzmények tükrében is megállapítható: előnyös lehet, ha a kutató tisztában van a célországban való kutatás mechanizmusával és feltételeivel, különben könnyen előfordulhat, hogy nem tudja abszolválni vállalását. A DAZO-ban, mint ahogy az Ungvári Járási Állami Adminisztráció Levéltári Osztályán is, vagy bármely egyéb közgyűjteményben, a kutatáshoz engedély beszerzése szükséges. Ez utóbbira nincs egy egységes minta, csupán annyi a kitétel, hogy a kutató – a saját adatai feltüntetése mellett – lakonikusan fogalmazza meg és indokolja meg kutatási szándékát egy az adott közgyűjtemény vezetőjének nevére megfogalmazott kérvényben. Miután jóváhagyásra kerül a kérvény, a közintézmény nyitvatartási rendje szerint és az általános napi iratmennyiség keretein belül (napi 10 gyéló, mely nem haladja meg az 1000 lap terjedelmet) máris neki lehet lendülni a kutatásnak. Az időhatékonyság érdekében ezeket a formalításokat – s amennyiben a szükséges levéltári jelzetek ismeretében lehetőség van rá, akkor az anyagkikérést is – érdemes még a kutatást megelőzően lebonyolítani levélben. Viszont arra való tekintettel, hogy az email-es megkeresés megválaszolására Ukrajnában rendeletileg is 30 munkanapja van a levéltárnak, talán célravezetőbb a közgyűjtemény telefonon keresztül történő megkeresése. Az iratok előkészítési ideje – amennyiben nem nagyon speciális esetről van szó, mint ahogy a 105. fond esetében is volt – nagyon rövid. Tapasztalatom szerint többnyire legkésőbb másnapra kihozták a kért dokumentumokat. A levéltárakban szabadon, bérmentve lehetett fényképezni a kutatott iratokat. A közgyűjtemények munkatársai minden esetben nagyon segítőkészek és barátságosan voltak.

Kelt: Budapest, 2023. október 20.

Paládi Renáta s.k.

kutató aláírása